

Balázs Eszter

„NEMCSAK A NYERS ERŐK, HANEM A SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI ERŐK PRÓBÁJA IS”

Irodalom és háború a Budapesti Hírlapban az első világháború kezdeti hónapjaiban

Háború és irodalom kapcsolatának vizsgálatát az első világháborúra vonatkozóan nem pusztán az utókór rendszerezési vágya indokolja. Maguk a kortársak Európa-szerte azt észlelték, hogy a háború megváltoztatta az irodalmat, ezért már a háború alatt elkezdtek tanulmányozni a változásokat. Magyarországon a napisajtó – többek között a *Budapesti Hírlap* – is részt vállalt az elemzésben.

A korszakban még mindig az ország egyik vezető napilapjának tekinthető *Budapesti Hírlap* Rákosi Jenő révén már 1914 is előtt is rendszeresen foglalkozott irodalmi kérdésekkel, különösen az „új irodalom” kapott nagy és negatív visszhangot a lapban. Az irodalom iránti érdeklődés a háború idején is jellemezte a lap tulajdonviszonyainak átrendeződése ellenére annak szellemiségét továbbra is meghatározó Rákosi Jenőt.¹ Tanulmányomban arra keresem a választ: hogyan kapcsolódott össze a háború kirobbanása után közvetlenül – a háborús

¹ 1914. szeptember 13-án jelentette be a lap, hogy részvénytársasággá alakul. Az átalakulásnak azonban inkább a formai jellegét hangsúlyozták: „*irányban, politikában a B. H. változatlanul ugyanaz marad, ami eddig volt (...) évtizedeken át vezette a nemzeti törekvéseket a sajtóban*” és „*törzsgárdája*” „*az értelmiség java*”. Az igazgatótanács tagjai a következők voltak: Rákosi Jenő, Nagy Emil dr., Pekár Gyula, Rákosi Gyula, Csajthay Ferenc, Becsey Antal, Böhm Alajos, Zichy János gr. (*Budapesti Hírlap. Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 1. p.) Egy olvasói levélből az is megtudható: a lapot általában „*tisztesség*”, „*közéleti erkölcs*”, „*igazság*”, „*politikai józanág*”, „*mérsékelt*” hangvétel és „*színmagyar nemzeti irány*” jellemzi, és válságok idején „*józan irányítást*” nyújt. (Udvardy Miklós: *A Budapesti Hírlap. Levél a szerkesztőhöz. Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 15., 226. sz., 1. p.) Egy másik olvasói levél – stílusosan a háborús időkben felértékelődött vallásos tárgyak egyikéhez – a „*szegény özvegy asszony zsoltárjához*” hasonlítja: „*Tájékoztatónk, oktatónk, biztatónk, barátunk, apánk, lelkészünk. Mindenünk egyben. Ő mondja el helyettünk érzelmeinket, gondolatunkat, erkölcsi felfogásunkat, világnézetünket, pártállásunkat. De mindezeket úgy mondja el, mintha magunk mondanánk.*” (*A Budapesti Hírlap. Palik Ferenc levele, Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 20., 231. sz., 16. p.)

mámor időszakában² – az idealizmus, a kollektívizmus, és védőbástya-önkép, valamint az irodalom. Szeretnék arra is rámutatni, milyen volt az ellenséges kultúrák, irodalmak megítélése és hogy mindez megelőlegezte-e Rákosinak az Ady Endre és az „új irodalom” ellen intézett támadását 1915 őszén. Míg e nagy és tartós visszhangot kiváltó támadássorozat jelentőségére már a kortársak is felfigyeltek (ld. a Rákosi Jenő híveként ismert Szirbik Antal elfogult könyvét a vitáról)³, addig arról keveset tudunk, hogy azt milyen irodalom- és kultúrafelfogás alapozta meg a *Budapesti Hírlapban*.

A lap, amely 1914. szeptemberi önképe szerint előzetesen „Kasszandrája”⁴ volt a világháborúnak, nagy vehemenciával vetette bele magát az új helyzet értelmezésébe. Közvetlenül a háború kitörése után elsőként a „sajtó és háború”, a „gyáripar és háború” kérdését⁵ tárgyaló cikkek jelentek meg. Ez természetes is, mondhatjuk, hiszen minden háborúban a gyorsan pergő eseményekről való tájékoztatásban élen járó napisajtó, és a fegyveres arzenált biztosító ipar szerepének hangsúlyozása magától értetődő. Ugyanakkor nagyon hamar – néhány hét elteltével – háború és irodalom, háború és a művészetek kérdésköre is terítékre került a lapban, és hosszú időre terítéken is maradt.

Az, hogy Rákosi Jenő és munkatársai fontosnak találták, hogy irodalom, illetve kultúra és háború összefüggéseire rendre rámutassanak egy napilap hasábjain azonban nem magyarázható pusztán azzal, hogy a lap már a háború előtt is karakteres álláspontot alakított ki irodalmi kérdésekben. Úgy vélem, erre két okból volt szükség: egyszerre tette lehetővé ugyanis a magyar háborús részvétel igazolását, valamint az „új irodalom” lehetséges sarokba szorítását.

Rákosiék „*az európai civilizáció védőbástyája*” képének aktualizált jelentést adtak (ez nyilván az oroszokkal szemben működő érv volt), kiegészítve a „becsület”, az „erkölcs”, az „emberiség” erényeinek kizárólagos birtoklására támasztott igényvel (ami pedig minden bizonnyal a nyugati ellenséges nagyhatalmakkal szemben bevethető érvnek bizonyult). Ebből állt össze „*az európai felsőbbrendű civilizáció hőse és oltalmazója*” önábrázolás a lapban.⁶ A háborúról nagyon hamar – már 1914 augusztusában – úgy vélekedtek Rákosiék, hogy az megváltoztatja a háborúról való felfogást, egyesíti a nemzetet, visszaadja az idealizmusba vetett hitet, és amely során „*a győzelmekben érvényesül a nemzet kultúrája*”.⁷

² Ezt a háború gyors lefolyásába vetett hit mellett az őszi hadisikerek is táplálták (Belgrád elfoglalása, illetve a limanovai ütközetben aratott oroszok elleni győzelem).

³ SZIRBIK Antal 1916. A vita utólagos értelmezéséhez ld. pl.: KARDOS László 1940; N. PÁL József 2008.

⁴ [Rákosi Jenő]: *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 1. p.

⁵ c. n., *Budapesti Hírlap*, 1914. 07.29., 178. sz., 7.p.

⁶ [Rákosi Jenő]: Európa mozgósít. *Budapesti Hírlap*, 1914.08.01, 181. sz., 1. p.

⁷ [Rákosi Jenő]: A háború tanulsága. *Budapesti Hírlap*, 1914.08.31., 211. sz., 1. p.

Azt is nagyon hamar belátták, hogy a háború alatt a kulturális cserék korábbi csatornáit működésképtelenné váltak: „*kérlelhetetlenül megszakít minden barátságos érintkezést, mely az ellenséges nemzetek szellemóriáit egymáshoz fűzte*”.⁸ Egyúttal azonban úgy vélekedtek, hogy a háború „*teremt is a kultúra mezején*” és hogy a világ gyógyulását a három „*diadalmas nemzet* [német, osztrák, magyar] *kultúrája*” biztosíthatja.

Ellenséges és szövetséges irodalmak, kultúrák

Hamar helyet kapott a lapban az ellenséges és a szövetséges kultúrák jellemzése, illetve szembeállítás is. Visszautasították a német kultúra barbár jellegét arra hivatkozva, hogy az efféle vádaskodás nem más, mint a francia nacionalista irodalom propagandájának eredménye.⁹ A másik érv az volt, hogy olyanok is a német kultúra ellen fordultak, akik maguk is onnan merítették eszméiket, mint pl. a filozófus Henri Bergson.¹⁰ Bergson személye azért is szemet szúrhatott, mert 1914. augusztus 8-án az *Académie des sciences morales* elnökeként gyűjtőhangú háborús beszédet mondott a francia akadémikusok gyűlésén, aminek Európa-szerte visszhangja támadt: a Németország elleni háborút a civilizáció barbárság elleni harcának nevezte.¹¹

Rákosiék is hangsúlyozták, hogy a német katonai fölény egyben kulturális és erkölcsi fölény is, hiszen a háború során „*a francia gondolatot, mely meghalt Mirabeauval, Rousseauval s Napoleonnal, fölváltja a német gondolat*.”¹² Itt nyilván egy fordulat beharangozásáról van szó: ezentúl a német kultúra univerzális kisugárzását élvezhetik majd az európai népek a francia helyett.

A magyar-német összefogást is gyakran hangsúlyozták. Az „új irodalommal” együtt induló Oláh Gábor – aki már 1910-ben nyíltan Rákosi hívévé szegődött, ezzel egy időre eltávolodva a *Nyugat* körétől – , rimes versbe is szedte a szövetséget, amit közölt a *Budapesti Hírlap*¹³:

„(...) Ezt a drága hajnalt köszöntöm rád magyarság,
S reád is, büszke germán; két testvér, egy erő;
Két halhatatlan Cézár, két múlhatatlan Ország
Minden rongy hazugságot igazsággá verő.”

⁸ sz. n.: Háború és kultúra. *Budapesti Hírlap*, Háborús szilánkok. 1914. 09.27., 238. sz., 18. p.

⁹ [Rákosi Jenő]: Germania barbara? *Budapesti Hírlap*, 1914.09.03., 214. sz., 1. p.

¹⁰ Alfa [Alexander Bernát]: Följegyzések. *Budapesti Hírlap*, 1914.09.03., 214. sz., 9. p.

¹¹ Prochasson, Christophe 2008: 95. p.

¹² [Rákosi Jenő]: Páris előtt. *Budapesti Hírlap*, 1914.09. 10., 221. sz., 1. p.

¹³ Oláh Gábor: Németországhoz. *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 10., 221. sz., 1.p.

Előfordult az is, hogy a német kultúra fölényének hangsúlyozását a francia és az angol kultúra értékeinek relativizálásával érték el.¹⁴ Elhangzott például a francia kultúra dekadenciájának több évtizedes vádja, miszerint a francia kultúrát kikezdte a modernség, ezért válhatott a „barbár” Oroszország szövetségesévé: „(...) a szabadság és a kultúra hivatalosan első népe (...) egyesülni tudott a legbarbárabb és legautokratább Oroszországgal – az európai civilizáció ellen?!”

Néhány, az egyetemes kultúra részének tekintett szerzőt, mint például Shakespeare-t a most magyar védelemre szoruló európai kultúra alkotójaként ábrázoltak. Pekár Gyula író, a francia és az angol kultúra kitűnő ismerője a nagy európai írók nemzetivé tételének hagyományába helyezkedve tett kísérletet a *Budapesti Hírlap*ban Shakespeare újabb „elhódítására”.¹⁵

„Bálványunk, mesterünk, költők fejedelme, nagy Shakespeare, hisz főképp veled szemben oly kínos nekünk, hogy azt a nemzeti géniuszt, melyet te szenteltél meg nemes eszméiddel, most a nagy próba percében mint nemtelent kelljen megösmernünk és megtagadnunk! Édes szavú avoni hattyú, álmodtad volna-e, hogy ugyanaz a nyelv, melyben te minden emberi igazat és szépet megénekeltél [most] (...) minden rút embertelenség és hazugság tolmácsolója leend? (...) Mi egyszerű magyar erkölcsünk magaslatáról megdöbbenve nézzük a brit sziget süllyedését, – csak az vigasztal, hogy utolsó kőszálként nagy Shakespeare fönmaradsz és megmaradsz nekünk.”

Hasonló gondolatokat tartalmazott Beöthy Zsolt előadása is, amelynek összefoglalását szintén közölte a lap: a hivatalos irodalom egyik legfőbb reprezentánisa a budapesti tudományegyetemen kijelentette, hogy „az orosz és az angol néplelek két leghivatottabb képviselője, Tolsztoj és Shakespeare, a mi részünkön harcol, nekünk szövetségesünk”.¹⁶

Átalakítja-e a háború az irodalmat?

A lapban kiemelten tárgyalták, milyen mértékben képes a háború a kultúratevélysre, annak ellenére, hogy a kulturális kapcsolatok korábbi csatornáit ellehetetlenültek. E kérdés a magyar szellemi élet egészét érdeklő kérdés volt, de a nyilvánosságban – legalábbis kezdetben – az egyes szellemi területek hivatalos képviselői fejtették ki a véleményüket úgy, hogy előadásokat tartottak a háború

¹⁴ Pekár Gyula: A franciák. *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 1. p.

¹⁵ Pekár Gyula: Az angolok. *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 20., 231. sz., 8-9. p.

¹⁶ Az egyetem háborús előadása. Alexander Bernát és Beöthy Zsolt előadásai. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 19., 321. sz.

szellemi tevékenységeket transzformáló hatásáról és a várható következményekről.

A hazai értelmiség háborús mobilizációjának mértékéről leginkább a különböző országos és helyi szervezetek előadás-kínálata alapján szerezhettünk tudomást – a kínálatot a *Budapesti Hírlap* rendszeresen közzé tette, és jó pár előadást rövidítve vagy szöveghűen le is közölt. Az előadások a háborúnak a különböző szellemi, kulturális és társadalmi szférákra gyakorolt hatását tárgyalták az ún. „hivatalos irodalom”, illetve a kultúráirányítás képviselői révén. Hogy miért volt a feltételezett változásoknak ilyen rendszeres bemutatására szükség a nyilvánosság előtt? Úgy vélem azért, mert a hátszágban fenn kellett tartani a várakozást a háború célravezetőségével kapcsolatosan; meg kellett győzni a polgári középosztályt arról, hogy az erőfeszítések nem hiábavalóak, mert a háború nagy és szükségszerű átalakulásokhoz vezet.

Rákosi Jenő maga is tartott előadást a Budapesti Középponti Segítő Bizottság által rendezett előadásorozat, az ún. 'Háborús délutánok' előadójaként a Ritz szállóban november 14-én *Háború és kultúra* címmel. Előadását három-négy-száz fős közönség előtt¹⁷ felolvasás, valamint Chopin és Liszt művek – a *Gyászinduló* és a *Magyar rapszódia* – követték.¹⁸ Előadása másnap meg is jelent a *Budapesti Hírlapban* „A háború és az esztétika” címmel.¹⁹

A *Budapesti Hírlap* külön vitát is szentelt annak a kérdésnek, hogy a háború megváltoztatta-e az irodalmat. Szász Károly, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium nyugalmazott miniszteri tanácsosa, Tisza István híve, valamint Herczeg Ferenc között vita is támadt a kérdésben, és vitájuk színtere a *Budapesti Hírlap* volt. Szász vitába szállt Herczegnek a Mikszáth-Almanachhoz írott, és a *Budapesti Hírlap* által is közölt előszavának egyes megállapításaival:²⁰ a háború és kultúra kapcsolatának közmegegyezésem képéhez ragaszkodva – „fegyverek közt hallgatnak a műzsák” – az író kétségbe vonta az előszóban, hogy a háború termékenyítő lehet az irodalomra nézve:

„Ma nincs irodalom, valamint élet sincsen. Ma csak háború van. A nemzetek rettenetes erő kifejtése megrengette lábunk alatt a földet és vérszínűvé festi fejünk fölött az eget. Ki tudná ezt most versbe szedni? Nem költő, csak egy műkedvelő császár volt, aki lantját pengette, midőn Róma lángban állott. Az irodalom várja a holnapot.”

¹⁷ sz. n.: Háborús délutánok. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 15., 287. sz., 14. p.

¹⁸ sz. n.: Háborús délutánok. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 14., 286. sz., 11. p.

¹⁹ A háború és az esztétika. Rákosi Jenő beszéde. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 15., 287. sz., 1–2. p.

²⁰ A Mikszáth-Almanach. Egy regénytár 1915-i almanachja. Herczeg Ferenc bevezetője. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 05., 307. sz., 9–10. p.

Szász Károly költői kérdésben fogalmazta meg eltérő véleményét: „*miért ne lehetne a költő kedves témája ma is a háború*”? Szász – akárcsak mások is; a *Budapesti Hírlap* számos írása bizonyítja ezt – a háborút „*az emésztő belviszály*”, „*a rideg cinizmus*”, az „*erkölcsi léhaság*” felszámolójának látta az irodalomban is. Úgy vélte, a háború lehetőség arra, hogy az írók az irodalmi mellett hazafias kötelességüket is teljesítsék.²¹

Herczeg Ferenc válasza is ismert (a *Budapesti Hírlap* láthatóan a vita fóruma kívánt lenni): az író visszautasította az apatikus lemondás vádját, de fenntartotta véleményét arra vonatkozóan, hogy a háború, amíg élet-halál kérdése, addig bizony nem kedvez az irodalomnak.²² Irodalom csak a jövőben lesz, és a jövő a háborútól függ – állított fel mégis egyfajta relációt irodalom és háború között: „*Ma csak háború van, és aki közülünk valamit tesz, mond, vagy ír, az nem a jelent, nem az életet és az irodalmat szolgálja, hanem azt, ami mindennél fontosabb és nagyobbserű: a háborút, azaz a jövőt.*”

Beöthy Zsolt egy másik előadásának összefoglalója – amit a lap szintén közölt – Szász Károly véleményére rímelt: a hivatalos irodalom prominense leszögezte, háború és kultúra nem „*minden ponton ellentétei és ellenségei egymásnak*”. A háborútól nem kell a kultúrát féltetni – szögezte le: az egységbe forrasztotta a nemzetet és felszámolta a korábbi béke visszasságait (meghasonlás, pártok, osztályok, felekezetek harca, „*legszentebb dolgok iránt való közömböség*”).

A lap belső munkatársa, Sebestyén Károly pedig – szintén irodalom és háború kapcsolatát hangsúlyozandó – a különböző irodalmi műfajok egymás rovására történő előtérbe kerüléséről írt: „*nem fog véget érni a háború, máris érezhetővé fog válni roppant átalakító hatása a lírikus költészet egész országán*”. A próza tekintetében ugyan nem volt ilyen optimista, de a dráma megújulásában – főként a hazai irodalmat illetően – szintén nagyon bízott.

E vita irodalom és háború kapcsolatáról jól érzékelteti, hogy az 1914 előtt az „új irodalommal” szemben a sorokat összezáró „hivatalos irodalom” képviselői – akik a tisztán irodalmi kéréseket szívesen rendelték alá a nemzeti kérdésnek (végső soron tehát a hatalmi szempontoknak) – a háború idején sem egyforma módon látták politika és irodalom kapcsolatát. Többek között ez is bizonyítja, hogy a hatalmi centrumhoz legközelebb álló értelmiség körében is különböző lehetett a háborús mobilizáció mértéke, és más-más annak artikulációja.

²¹ Szász Károly: Háború és irodalom. Nyílt levél Herczeg Ferenchez. *Budapesti Hírlap*, 1914.12. 08., 310. sz., 8–9. p.

²² Herczeg Ferenc: Háború és irodalom. Válasz Szász Károlynak. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 10., 312. sz., 3. p.

A „háborús költészet”

A háborús versek bemutatása is a háború transzformáló szerepét volt hivatott bizonyítani a lapban. Nem Oláh Gábor már idézett verse volt az egyetlen háborús költemény a *Budapesti Hírlapban*: a lap sorra közölte szeptembertől a szerkesztőségbe befutó verseket, eleinte ismert szerzőktől, mint például Ábrányi Emilről, illetve az újságíróból a háború hatására (ismert) költővé lett Gyóni Gézától.

1914 őszén a hősapka szabásmintákkal azonos lapszámokban közölt versek a remélt diadalhoz jelentettek lelki muníciót.²³ Egy idő után azonban a *Budapesti Hírlap* kénytelen volt szembenézni a háborús versek dömpingjével. Rákosiék afelett kezdtek sajnálkozni, annyi vers érkezik a szerkesztőségükbe, hogy annak csak egy töredékét – az éppen aktuálisakat – tudják közölni:

„A hazafias, harci és alkalmi versek oly özönével árasztanak el bennünket lantos magyarjaink, amelybe bele kell fulladnia legelszántabb jóakaratóknak is. Ha egy-egy verset kiadtunk, hozott nyomába a posta tízet. Pedig nem is csak rosszat, jót is akárhányat.(...).”²⁴

A versek egy része egyenesen a frontról érkezett (szerzőik egyáltalán itt kezdtek írni): például Gyóni Géza verseskötetét repülőgéppel csempészték ki a Premysl várát körbezáró orosz ostromgyűrűből egyenesen Rákosi Jenő számára. A szövetséges németek – nem szerényebb – versterméséről is beszámolt a lap, amit kiegészített egy, a *Frankfurter Zeitungban* megjelent versrészlettel is.²⁵

A háborús versek mellett a tanúságtevő irodalmi műfaj is megjelent a lapban, de ez mindenekelőtt „férfi irodalom” volt, s jóllehet nők leveleit közölte a lap, a nők háború- perzepciójáról kevésbé akartak tudomást venni, ezzel is a front és a háttér közötti különbséget hangsúlyozandó.

A költők, írók frontszolgálata bemutatásának is kiemelt szerep jutott, hiszen ez volt az értelmiségi elköteleződés legkonkrétabb formája. A költészet fókuszában is az ilyen jellegű tapasztalat állt, az életrajzi és az irodalmi ’én’ soha nem látott összeolvadását eredményezve.

Amikor csak alkalmá nyílt rá, a *Budapesti Hírlap* nem mulasztotta el kidomborítani a szellemi élet képviselőinek hősiességét a harcokban, ezzel is hozzájárulva az áldozat kultúrájának – Európa-szerte aktuális – népszerűsítéséhez.²⁶ „S örömeinkre szolgál, hogy az irodalom s a többi művészeti ág fiatalsá-

²³ c. n., *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 21. p.

²⁴ sz. n. : Versek. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 22., 294. sz., 19. p.

²⁵ sz. n. : Poézis a lövőárokban. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 14., 316. sz., 6. p.

²⁶ L. ehhez ROUZEAU, Stéphane-Audoine – Becker, Annette 2006: 114.p.

gából nemcsak bőven tellett hadisorba való ember, de künn, a viharok és veszedelmek gyilkos kavargásában nagyszerűen meg is állották a helyüket.²⁷

Franyó Zoltán költő „arany vitézségi éremmel” és hadnagyi fokozattal való kitüntetése kapcsán is sor került az ovációra.²⁸ A *Budapesti Hírlap* az értelmiség hősiességének és áldozatvállalásának példájaként tekintett rá: „A hadsereg újságja írja, hogy valahányszor egy-egy vakmerő vállalkozást kellett végrehajtani, a bátor poéta mindig ott volt az önkéntes jelentkezők között. (...) Ha alkalom nyílott rá, összecsapott a muszkával és egy-egy kis csapat élén halomnyit vágott le belőle (...)” Franyó 1914 előtt többek közt a *Nagyváradai Napló* munkatársa volt, és 1914-ben tartalékos őrmesterként (sok hozzá hasonló fiatal diplomás ilyen rangban vonult a frontra) a galíciai frontra mozgósították. Harctéri írásai *Az Estben* és németül a *Neues Wiener Tagblatt*ban jelentek meg. Az 1914-ben még háborús hősként ünnepelt Franyó esetében azonban fordult a kocka. 1915 júniusában már háborús szkepticizmusa miatt cenzúrázták; a *Népszavában* közölt, a háborúval kritikus verse (*Elszánt harci ének*) miatt elkobozták a lap aznap, június 15-i számát. A háború alatt később a Kassák-körhöz került közel, és a Tanácsköztársaság idején a *Vörös Lobogó* szerkesztője lett.

E pályakép is arra hívja fel a figyelmünket, hogy a háborús költészet is sokrétű volt, és a szerzőket az alkotás során különböző mobilizációs és de(re)mobilizációs stratégiák jellemezheték. A legújabb nemzetközi szakirodalom – elsőként John Horne írásai²⁹ – arra hívják fel a figyelmet, hogy az értelmiségi elköteleződések vizsgálatakor a „propaganda” fogalma mellett (vagy helyett) érdemes inkább a mobilizáció/remobilizáció/demobilizáció fogalmakat használni. E fogalmak dinamizmusuk révén ugyanis jobban érzékeltetik annak a folyamatát, ahogyan az írók folytonosan kialakították autonómiájuk mozgásterét a háború alatt.

A háború első öt hónapja alatt megjelent írások elemzése az egyértelműen és nyíltan háborúpárti *Budapesti Hírlapban* is rámutat arra, hogy a háborús hatalomhoz legközelebb álló írók, újságírók sem egyenlő mértékben és nem mindig ugyanúgy képviselték a hazafias militarizmust. A lap hosszabb, a háború végéig tartó elemzése megerősítheti azt a feltételezést, hogy a háborús nemzeti ügynek való elköteleződés az ő köreikben is némi hullámmutatott – még ha ennek a hullámmutatásnak az amplitúdója nem is mondható jelentősnek.

Felhasznált irodalom

HORNE, John (dir.) 1997: *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press

²⁷ sz. n.: Poéta a csatasorban. *Budapesti Hírlap*, 'Napi hírek', 1914. 12. 15., 317. sz., 8. p.

²⁸ Uo.

²⁹ HORNE, John (dir.) 1997; HORNE, John 2002: 45–53. p.

- HORNE, John 2002: „Introduction” in „Démobilisations culturelles après la Grande Guerre, 14–18”, *Aujourd’hui, Today, Heute*, n°5
- [KARDOS László] (szerk) 1940: *Az Ady-Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915–16-ból*. Debrecen: Pannonia Nyomda
- N. PÁL József 2008: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos eszmetörténeti pozíció természete és következményei*. Spectrum Hungarologicum, Vol. 1., Jyväskylä-Pécs (on-line kézirat)
- PROCHASSON, Christophe 2008: „Le troisième front. Savants et écrivains européens en guerre”. In: Christophe Prochasson: *14–18. Retours d’expériences*, Paris: Texto
- ROUZEAU, Stéphane-Audoine – Becker, Annette 2006: *1914–1918, az újraírt háború*. Budapest: L’Harmattan-Atelier
- SZIRBIK Antal 1916: *A legmodernebb aesthetika. A régi és az újmódi költészet – Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a fiziológia szemszögéből nézve*. Budapest: Kókay